

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Seth Stephens-Davidowitz: *Mindenki hazudik. Az vagy, amire kattintasz.* Athenaeum, 2019; ISBN 9789632938684

Mindenki hazudik? Ezt hívják civilizációnak!

A nyers adatok nem hazudnak, de nem is mondanak semmit. Hozzáértő ember kell, aki tudja értelmezni őket, s akkor rengeteget elmondanak, olykor arról is, kik hogyan hazudnak – ez a könyv talán legfontosabb tanulsága. Ehhez is tudni kell azonban, hogy minden értelmezés szűkíti, és ezzel torzítja is az adatok jelentését, legalább a lying by omission, az egyéb lehetséges értelmezések és következtetések elhagyása erejéig; az értelmezési keret pedig elkerülhetetlenül részben szubjektív, valamint kultúrafüggő.

Az utóbbi évtizedekben az informatikai rendszerek és felhasználási lehetőségeik „Nagy Bumm”-szerű bővülése addig elképzelhetetlen szellemi erőforrást hozott létre: a Big Data szinte minden területen robbanásszerűen növekvő adat- és információtömegét, amelynek túlnyomó része szabadon hozzáférhető és kutatható. Hozzáértőnek rengeteget elmondanak a valóságról, annak rejtett tényezőiről. Sok egyéb közt lehetővé teszik feltárni, hogyan gondolkodnak, és hogyan hazudnak az emberek másoknak vagy akár önmaguknak. Stephens-Davidowitz „a Big Data hatalmáról”, az ezek elemzéséből feltáruló, gyakorlati – pl. szociológiai, üzleti, politikai – célokra kiválóan felhasználható vizsgálati lehetőségekről, és egy ezekre támaszkodó új tudomány térnyeréséről ad áttekintést. Alapja, hogy szinte minden, amit az interneten teszünk, megtalálható nyomot hagy, és messze sokkal többet árul el rólunk, mint hinnénk. Amint írja: „Az emberek a 21. század elején, egy átlagos napon 2,5 millió trillió bájtnyi adatot generálnak. És ezek a bájtok nyomok.” „Ez a könyv azt fogja szemléltetni, hogyan lehet a legjobban használni a Big Datát, és részletesen elmagyarázza, miért is lehet ez hatalmas jelentőségű eszköz. Menet közben az is ki fog derülni, mi mindent felfedeztünk már, én is, mások is.”

Isaac Stephens-Davidowitz (1982) amerikai adattudós, közgazdász és szerző. A New York Times rendszeres, külsős véleménycikkírója. Ezt a művét 2017-ben adta ki a Harper Collins; New York Times-bestseller lett, az Economist, valamint a PBS News Hour az év könyvévé választotta (a Wikipediából). A PBS News Hourról: „40+ éve amerikaiak és külföldiek milliói követik a megbízható, komoly tudósításokért, s ez az egyik legnagyobb bizalmat élvező televíziós hírprogrammá tette” – írják magukról. Elismerésüknek tehát komoly súlya van.

„Uj nép, másfajta raj”: „Az adattudósok az adatelemző szakértők új fajtája, akiknek megvan a képességük összetett problémák megoldására – és a kíváncsiságuk megoldandó problémákat felkutatni.” Forrás: SAS: https://www.sas.com/en_us/insights/analytics/what-is-a-data-scientist.html.

Bemutatója: „*Internetes adatszakerő vagyok. Nap mint nap követem a weben járó-kelő emberek digitális lábnyomait. A lenyomott-leütött gombok, billentyűk segítségével próbálok megérteni, mit is akarunk valójában, mit is teszünk valójában, kik is vagyunk valójában.*” – Valójában persze mindennek az interneten hagyott nyomai értelmezésével. El is mondja, „hogyan vágott neki ennek a szokatlan útnak”: azt vizsgálta, hogy az internetes „nyomokból” nyerhető információk milyen lehetőségeket adtak a 2008-as elnökválasztás kimenetelének előrejelzésére. Az eredményt és az innen nyerhető következtetéseket részletesen leírja. „*Az utóbbi négy év szinte minden napját Google-adatok elemzésével töltöttem. Egy ideig adattudósként is dolgoztam a Google-nál. Ezeket az adatokat azóta is folyamatosan vizsgálom a The New York Times publicistájaként és adatújságírójaként.*” (Idézetek a könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Néhány idézet: „A Mindenki hazudik-ot mindenki élvezni fogja. Stephens-Davidowitz megnyerően okos könyve új utat mutat a 21. századi társadalomtudományak.”

„Még a legszofisztikáltabb agyi képalkotó módszerek is csak azt árulják el, hogy miként 'nyúlik el' egy gondolat a háromdimenziós térben, de azt már nem, hogy miből áll össze az a bizonyos gondolat.” – Stephens-Davidowitz arról, hogy a legmodernebb technika is mennyire (nem) képes belelátni a gondolkodásunkba. Felvezetője annak, mennyivel többre képes az adattudomány.

„A 2016-os republikánus előválasztás előtt a közvélemény-kutatók arra jutottak, hogy Donald Trumpnak az égvilágon semmi esélye. A szakértők nagy többsége úgy vélte, hogy Trump elveszíti az elnökválasztást. Pedig *valójában voltak előjelei annak, hogy Trump mind az előválasztást, mind az elnökválasztást megnyerheti. Bizony, voltak – az interneten.*”

„A Google-t arra találták ki, hogy az emberek mindenfélét megtudjanak a világról, nem arra, hogy a kutatók tudjanak meg mindenfélét az emberekről. De mint kiderült, *a nyomok, amelyeket a tudást hajhászva hagyunk magunk után a neten, elképesztő mértékben árulkodók.*”

„Az emberek gyakran hazudnak – önmaguknak és másoknak is.”

A mondandó alapja: „Az emberek információkeresése önmagában is információ. Mint kiderült, az, hogy mikor és hol keresnek rá tényadatokra, idézetekre, viccekre, helyekre, személyekre, tárgyakra, illetve mikor és hol kérnek segítséget, sokkal többet árul el arról, hogy mit gondolnak, mire vágynak, mitől félnek és mit tesznek valójában, mint azt bárki hitte volna.”

„*Ez a könyv az emberi elme tanulmányozásának merően újszerű módjáról szól. Az internetes keresésekből, illetve más online megnyilatkozásokból kinyert, irdatlan méretű adathalmaz, a 'Big Data' [ahogy] Stephens-Davidowitz rávilágít, eddig példátlan mélységű bepillantást enged az emberek pszichéjébe. Az emberek a billentyűzet előtti magányukban roppant fura dolgokat ismernek be (azzal, hogy rákeresnek – Osman P.). Úgy könnyíthetnek a lelkiükön, úgy vallhatják meg vágyaikat, félelmeiket, hogy azzal egyetlen valódi személyből sem váltanak ki döbbenetet, rémületet vagy még rosszabbat. Ezeket a digitális nyomokat*

könnyen összesíthető és analizálható formában terítik. Az élet legkülönbözőbb területeiről jönnek, és közben észrevétlen kísérletek alanyaivá válhatnak (a fránya elemzők és az így nyert adatok felhasználói kezén – Osman P.). Ők pedig önként és dalolva szolgáltatják ezt az irdatlan mennyiségű adatot.” (Steven Pinker előszavából)

Mélyedjünk kissé bele! „A nyomok, amelyeket a tudást hajhászva hagyunk magunk után a neten, elképesztő mértékben árulkodók. ... A mindennapos aktus, hogy egy-egy szót vagy kifejezést bepötyögünk [a keresőbe], az igazság apró nyomát hagyja maga után, amely idővel, megsokszorozódva, milliós nagyságrendben feltárja az élet legvalószínűbb tényeit.” Egyszerű és mégis átütő módszerként Stephens-Davidowitz összeveti a szexre vonatkozó felméréseket az óvszereladások statisztikájával, és íme: [a Big Data számok megmutatják] *„Mindenki hazudik: az egyetlen különbség, hogy ki mennyire.”*

Közhely, mennyire (nem) megbízhatóak a közvélemény-kutatások, vonatkozzanak bár áruválasztásra, életvitelre vagy épp a nagypolitikára. *Az új tudomány itt is áttörést hozhat: „Minél tovább tanulmányoztam a Google-t, annál világosabbá vált, hogy rengeteg olyan információt tartalmaz, amelyekre a közvélemény-kutatások nem derítenek fényt, és amelyek segítségével – sok-sok más téma mellett – egy választást is könnyebben megérthetünk.”*

Az ilyen kutatások legátütőbb erőforrása: „A Google-adatok igazi erejét az adja, hogy az emberek olyasmiket közölnek a gigantikus keresőmotorral, amit senki másnak nem árulnának el.” „Közölnek”: keresési célokat adnak meg, olyan érdeklődéseikről is, amelyeket mélyen titkolnak. Jellemző, hogy a böngészőknek „privát” üzemmódjuk van, hogy az így leleselkedők nagyobb biztonságban érezhessék magukat.

Lappangó titkok feltárása: „Minél tovább tanulmányoztam a Google-t, annál világosabbá vált, hogy rengeteg olyan információt tartalmaz, amelyekre a közvélemény-kutatások nem derítenek fényt, és amelyek segítségével – sok-sok más téma mellett – egy választást is könnyebben megérthetünk. Információkat nyerhetünk például arról, hogy ténylegesen ki fog elmenni szavazni. (Ezt persze kérdezik is felmérések, csak épp a válaszok zöme megbízhatatlan. Stephens-Davidowitz módszere sokkal megbízhatóbb. Sőt, talán még arról is lehetnek ott információk, hogy kire fognak szavazni az emberek – Osman P.) „Nyilván nem elég, ha azt vizsgáljuk, hogy melyik jelöltre keresnek rá a leggyakrabban. Sokan azért keresnek rá valamelyik jelöltre, mert szeretik. Nagyjából ugyanennyien azért keresnek rá valamelyik jelöltre, mert utálják. Rájöttünk, hogy a látszólag semleges keresések valójában adhatnak némi támpontot arra vonatkozóan, melyik jelöltet támogatja valaki. Hogy hogyan? Hát a jelöltek nevének sorrendjével. A kutatásunk szerint az ember nagy valószínűséggel az általa támogatott jelölt nevét írja be először egy olyan keresés során, amely mindkét jelölt nevét tartalmazza. Ez a mutató azért tartalmazhat olyan információt, amelyre a felmérések során nem derül fény, mert a választók vagy önmaguknak is hazudnak, vagy nem szívesen fedik fel a közvélemény-kutatók előtt a valódi preferenciáikat. A keresési adatok elárulták, hogy a társadalom, amelyben élünk, erősen különbözik attól, amit a tudósok és az újságírók a közvélemény-kutatási eredmények alapján gondolnak róla.”

„A Google-keresések olyan képet festettek Amerikáról, amely meghökkentően elütött a közvélemény-kutatások által felvázolt posztrasszista utópiától. Volt ott valami sötétség és gyűlölet, amely a hagyományos források előtt rejtve maradt, de az emberek Google-kereséseiben elég látványosan megjelent. A Google-keresések azt is elárulták, hogy amit a rasszizmus területi eloszlásáról gondoltunk, többnyire téves volt. A Google-keresések segítettek átrajzolni az Egyesült Államok rasszizmustérképét, és ez a térkép egészen másképp nézett ki, mint amilyennek képzeltük.”

„*Reducing to practice*”: „Ez a térkép négy évvel később jelentősen hozzájárult Trump politikai sikerének magyarázatához.”

„A *legfontosabb adathalmaz*”: „Mentális betegségek, emberi szexualitás, gyerekbántalmazás, abortusz, vallás, egészségügy... Nem éppen kis horderejű témák, de a Google-adathalmaz, amely pár évtizede még sehol sem volt, meglepő, új távlatokat nyitott a feltérképezésükben. *Meggyőződésem, hogy a Google-keresések képezik az emberi pszichéről valaha összegyűjtött legfontosabb adathalmazt.*”

Kutatásainak terjedelme: „Ráadásul ez az adathalmaz nem is az egyetlen eszköz, amit az internetről kaptunk, hogy megérthessük a világot. Hamar rájöttem, hogy *vannak más digitális aranybányák is.*” (Több ilyet is említ, köztük:) „[L]etöltöttem az egész Wikipédiát” (igencsak nagynak tűnő vállalkozás, szintúgy hogy „az egyik legnagyobb pornográf weboldal, a PornHub is átadta nekem a világ legkülönbözőbb pontjain élő, anonim emberek kereséseire, videómegtekintéseire vonatkozó teljes adatállományát” – Osman P.) És [t]öbbtucatnyi emberrel – tudósokkal, szakújságírókkal, vállalkozókkal – készítettem továbbá interjút, akik szintén ennek az új keletű birodalomnak (az internet mint adatforrás – Osman P.) a feltárásán dolgoznak. Számos tanulmányukat fogom tárgyalni ebben a könyvben.”

Big Data-kutatáshoz: „A *Google Trends* olyan eszköz, amelynek segítségével megtudhatjuk, milyen gyakorisággal kerestek rá az emberek egy-egy szóra, kifejezésre különböző helyeken és különböző időpontokban. Adataim nagy részének forrása a Google Trends. Mivel azonban így csak a különböző keresések relatív gyakoriságát tudom összevetni, de egy-egy adott keresés abszolút száma nem derül ki belőle, az adatbázist általában kiegészítettem a *Google AdWords*-szel, amely arról is tájékoztat, hogy pontosan milyen gyakran kerestek rá valamire.”

„*Big Data*”: „*Nem fogom precízen definiálni, hogy mi az a Big Data.* Hogy miért? Azért, mert ez *eredendően homályos fogalom.* Hogyan döntjük el, milyen nagy az, ami nagy? Hol húzzuk meg a határt? Talán ott, hogy 18 462 megfigyelés még Small Data, azaz kis adat, 18 463 pedig már Big Data? A magam részéről *inkább minél több mindent lefedő módon tekintek arra, hogy mi minősül ilyennek:* az adatok többsége, amelyekkel babrálok, az internetről származik, de más forrásokról is szót ejtek. Napjainkban az elérhető információk mennyiségi és minőségi robbanásának korát éljük, és *az új adatok zöme a Google, illetve a közösségi média révén áramlik be.* Az adathalmaz egy része a korábban iratszekerényekben, aktákban rejtőző információk digitalizálásának eredménye. Más része piackutatásokhoz

felhasznált, egyre bővülő forrásokból származik. A könyvben tárgyalt tanulmányok némelyike pedig egyáltalán nem dolgozik óriás adathalmazokkal, viszont *újszerű, kreatív módon közelíti meg az adatokat – márpedig a mi információktól túltengő korunkban létfontosságú az efféle kreativitás.*” [Bölcs! Túl azon, hogy minden definícióalkotással az ember támadási felületet nyit maga ellen (J. A. Schumpeter, a világhírű közgazdász is, aki a szakirodalomba bevezette az innováció fogalmát, bölcsen elkerülte, hogy zárt definíciót adjon rá!), ahogyan azt a latin eredetű, Spinoza és Hegel által is felhozott tétel kiemeli, „Minden meghatározás tagadás”, azaz a jelentéstartalom teljességének csonkítása – Osman P.]

Stephens-Davidowitz sorolja a gyakran meglepő példákat, mi mindenre keresnek rá az interneten, és: „A fenti adatok némelyike *olyan információkat tartalmaz, amit az emberek más körülmények között senkinek sem vallának be.* Ha mindezt összesítjük – természetesen nevek nélkül, hogy soha ne szerezzünk tudomást egyetlen konkrét személy félelmeiről, vágyairól, viselkedéséről sem –, és *beleviszünk a dologba némi adattudományt, máris kezdjük más szemmel látni az embereket:* a viselkedésüket, a vágyaikat, a természetüket. Ami azt illeti, megkockáztatva akár a fellengzősség vádját is, arra a meggyőződésre jutottam, hogy *a digitalizált korunkban egyre könnyebben hozzáférhető, újfajta adatok radikálisan ki fogják bővíteni az emberiségre vonatkozó tudásunkat.* A mikroszkóp megmutatta nekünk, hogy a tó vizének egyetlen cseppjében jóval több van, mint amennyit szabad szemmel látni vélünk benne. A teleszkóp megmutatta, hogy az éjjeli égbolton több a néznivaló, mint amennyit szabad szemmel látni vélünk. *Az újszerű, digitális adatok pedig most azt mutatják meg, hogy az emberi társadalomban is több van, mint amennyit látni vélünk benne.* A Big Data lehet korunk mikroszkópja vagy teleszkópja, amely fontos, sőt forradalmi jelentőségű felismeréseket tesz lehetővé.”

De hogyan találjuk meg? „Számos nagyotmondó kinyilatkoztatás hangzott már el a Big Data hatalmára vonatkozóan. De bizonyítékokkal egyik sem nagyon szolgált. Ez arra inspirálta a 'Big Data-szeptikusokat', akikből szintén jó néhány akad, hogy elutasítsák a nagyobb volumenű adathalmazok kutatását. Nassim Taleb esszéista és statisztikus (a híres 'feketehattyú-tétel' megalkotója – Osman P.) például így vélekedik: 'Nem mondom, hogy a Big Data nem tartalmaz információt. Van ott információ bőven. Csak az a gond – és ez a középponti kérdés –, hogy egyre nagyobb szénakazalban kell keresnünk a tüt.'”

„*Ennek a könyvnek az az egyik fő célja, hogy felmutassa a hiányzó bizonyítékokat* arra vonatkozóan, mit lehet kezdeni a Big Datával – vagyis hogyan találhatjuk meg a tüt az egyre nagyobb szénakazalban. Remélem, sikerül elegendő példával szolgálnom arra, hogy a Big Data újszerű felismerésekkel szolgál az emberi pszichológia és viselkedés terén, hogy végül önök előtt elkezdjenek kirajzolódni valami egészen újszerű, forradalmi dolog körvonalai.” – A Big Data minden korábbinál messze markánsabb példa arra, hogyan nyomhatja agyon a kutatást a gazdagság zavara. Naponta találkozhatunk hasonlóval, amikor a kereső a kérdéseinkre laza párszázézer vagy -millió, észveszejtően sokféle minőségű találatot hoz fel.

„Azt állítom, hogy értékes dolog olyasmit bizonyítani, amit eleve gyanítottunk, de nemigen volt rá bizonyítékunk. A gyanú egy dolog. Igazolni már egészen más. De ha a Big Data csak arra lenne jó, hogy beigazolja a sejtéseinket, nem lenne forradalmi jelentőségű. A *Big Data* azonban, hála az égnek, ennél sokkal többre képes. Az adatok egyre-másra arról árulkodnak nekem, hogy a világ pont fordítva működik, mint gondoltam.” Természetesen példák következnek, egyet idézünk: „Charlie Chaplin szavaival élve: 'A nevetés felüdít, könnyebbséget hoz, és enyhíti a fájdalmat.' Csakhogy a viccek keresési rátája valójában hétfőnként a legalacsonyabb, pedig az emberek saját bevallásuk szerint olyankor a legboldogtalanabbak. A viccek keresési rátája felhős, esős napokon a legalacsonyabb. Egy-egy komolyabb tragédiát követően pedig a mélybe zuhan, mint például a 2013-as bostoni maraton után, ahol két bombarobbanás során meghalt három ember, és több százan megsebesültek. *Az emberek nagyobb valószínűséggel keresnek vicceket a neten, ha szép az élet, és jól mennek a dolgok, mint ha nem.*”

„Egy új adathalmaz néha olyan viselkedésmódokat, vágyakat, aggályokat tár fel, amelyeket eszembe sem jutott volna vizsgálni.” – Benne van ebben az is, hogy az embernek eszébe sem jut vizsgálni valamit, amiről úgy tudja, nem létezik róla elegendő nagyságú adatmennyiség, továbbá, hogy az új adathalmaz olyan viselkedésmódokról is tudósíthat, amely csak a mögötte álló új „világban”, esetünkben az internet világában születhettek meg. Stephens-Davidowitz írja egyebek közt: „Akad jó néhány szexuális hajlam, amely ebbe a kategóriába tartozik”, s már a nyitó példája igazolja e bekezdés elején idézett tételét: ki gondolta volna a Big Data előtt, hogy a valóságot a hagyományos felmérések megbízhatóságánál messze jobban visszatükröző képet kaphatunk az indiai asszonyokat leginkább érdeklő szexuális kérdésről?

„Az új adatok időnként olyan kulturális különbségekről árulkodnak, amelyek eddig meg sem fordultak a fejekben. Egy példa: az emberek a világ különböző tájain nagyon más-ként reagálnak arra, hogy a feleségük állapotos. Mexikóban a terhes feleséggel kapcsolatos leggyakoribb keresések között szerepel az, hogy 'szerelmes szavak várandós feleségemnek' valamint, 'versek várandós feleségemnek'. Az Egyesült Államokban viszont olyanokat találunk a leggyakoribb keresések között, mint hogy 'terhes a feleségem, most mi van', és hogy 'terhes a feleségem, mit csináljak.' – A könyvben idézett keresési példák érdekesek, olykor meglepőek abban is, hogy a valószínűleg a legtöbbször szokványos keresőszavas keresések mellett mi mindent írnak be az emberek a „gugli” keresőmezejébe (bár talán az is megérne egy felmérést, hogy kik hogyan keresnek, s ezt mi alakítja). Az itt idézettek mellett pl. Stephens-Davidowitz ilyeneket említ: „Gyűlölöm a főnökömet.”, „Részeg vagyok”, „Apám megütött”. És igen, a példáiból vett szavakra: „father hit me” az eredmény „nagyjából 53 400 találat (0,50 másodperc)”; „I hate my boss” „nagyjából 268 000 találat (0,34 másodperc)”; és „my husband wants me to breast feed him” „nagyjából 268 000 találat (0,34 másodperc)”.

„A könyvem azonban több mint furcsaságok és egyedi esettanulmányok gyűjteménye, bár lesznek még ilyenek szép számmal. *Mivel az alkalmazott módszerek nagyon újak és egyre erőteljesebbek, kifejték néhány gondolatot a működésükről, illetve arról, hogy mitől úttörő jelentőségűek. De a Big Data korlátait is el fogom ismerni.*

Az adattömeg önmagában kevés: „Az adatforradalomban rejlő lehetőségek iránti lelkesedés időnként félrevisz. A Big Data szerelmeseinek többsége arról ömleng, milyen irratlan nagyok tudnak lenni ezek az új adathalmazok. Ez az adathalmaz méretével kapcsolatos rögzésme nem újdonság. Dallasban már akkor rendeztek egy Nagy és komplex adathalmazok című konferenciát, amikor a Google, az Amazon és a Facebook még nem volt sehol. Egy jeles statisztikus emelkedett szólásra: döbbenetes, elképesztő adattömeget halmozott fel: öt gigabájtot! A következő jeles statisztikus így kezdte: 'Az semmi. Nekem terabájtjaim vannak.' Más szóval azon volt a hangsúly, hogy mennyi információt tudunk felhalmozni, nem pedig azon, hogy reményeink szerint mit tudunk majd kezdeni vele, illetve milyen kérdéseket tervezünk megválaszolni a segítségükkel.”

„Manapság valóban igen sok az olyan adattudós, aki irratlan méretű adathalmazokat dolgoz fel, amelyekből rendkívül érdektelen dolgokat hoz ki. Túl sok cég fulladozik az adatokban. Jó sok terabájtjuk van, és annál kevesebb érdemi megfigyelésük.”

A Barba-trükk – megfelelő adatok okos kérdésekre: „Az igazság az, hogy a legokosabb Big Data-cégek sokszor tudatosan csökkentik az adatmennyiséget. A Google-nál a nagy horde rejű döntéseket az összes adatból vett parányi minta alapján hozzák meg. Ahhoz, hogy az ember fontos dolgokra jöjjön rá, nincs mindig szükség egy tonna adatra. A megfelelő adatokra van szükség. A Google-keresések hatalmas értékét elsősorban nem az adja, hogy olyan sok van belőlük – hanem az, hogy az emberek annyira őszintén nyilvánulnak meg általuk. Hazudnak a barátaiknak, a szeretőjüknek, az orvosuknak, a közvélemény-kutatóknak és önmaguknak, a Google-lal azonban sokszor kínos információkat is megosztanak” – a már említett módon, a keresőkérdéseikben.

A megfelelő kérdések: „Ami a legfontosabb: annak érdekében, hogy jelentős felismeréseket sajtolhassunk ki a Big Datából, a megfelelő kérdéseket kell feltennünk. Ha csak véletlenszerűen pásztázzuk az éjjeli égboltot a teleszkóppal, nem várhatjuk, hogy felfedezze nekünk a Plutót. Ugyanígy nem várhatjuk el egy nagy rakás adattól sem, hogy feltárja előttünk az emberi természet titkait. A kutakodást ígéretes helyeken kell megkezdenünk: például az 'a férjem azt akarja, hogy...' kezdetű indiai Google-keresések között.” – Magyarán a webhelyeknek abban a körében, amelyet a kutatás célcsoportja várhatóan a leginkább használ a vizsgálandó témakörökben. S az egyik részstratégia bizony lehet a „cipőt a cipőboltból”, (a szlogennek igenis van értelme, ha cipőt más helyeken is árulnak, akár még védjegyet is érdemes építeni rá!), azaz pl. orosz célközönség kutatásánál a Yandex-et használva, kínainál a saját közösségi hálóikat és oldalait.

Követni kell ugyanakkor az adatforrások jelentős változásait is. Kiemelkedően fontos példa erre a pénzügyi műveletek már elindult nagy átalakulása. Chris Skinner írja *Digital Human – The Fourth Revolution of Humanity Includes Everyone* c. könyvében (Wiley, 2018): „A jelenlegi berendezkedés az emberiség közel kétharmadát kirekeszti a pénzügyi szolgáltatásokból. Olyan kis ügyleteket végeznének – megtakarítás, kölcsönfelvétel, átutalások –, amelyek kiszolgálása nem éri meg a pénzügyi szervezeteknek. Az emberiség digitáli-

zálásának forradalmi hatása, hogy lehetőséget teremt mindenkinek, hogy az igényei szerint pénzügyeket végezessen, bármilyen kis összegekben is; hogy létrejöhetnek az ügyletek masszív áramlásai addig elhanyagolt, kihagyott piaci szereplők között.”

Skinner a kínai óriás Alibaba pénzügyi vállalatát hozza példának: „Az Ant Financial – még egyedülként – globális pénzügyi bekapcsolási programot épít mindenki számára, és 2025-re kétmilliárd embernek teremt hozzáférést pénzügyeik hálózatos intézéséhez.” Lényegében itt is „a hosszú farok” üzleti logikája működik: a digitális technológiák alkalmazása úgy lecsökkenti a logisztikai és a tranzakciós költségeket, hogy minden ügyletet, a legkisebbeket is megéri megcsinálni. (L. Chris Anderson: Hosszú farok – A végtelen választék átírja az üzlet szabályait – HVG Könyvek, 2006) *Olyan új világ alakul ebben, amelyben beláthatatlan lehetőségei lesznek a Big Data-kutatásoknak.*

A tudományok megbízhatóságát a szemléletek egy része onnan közelítve ítéli meg, mennyiben képesek „kemény”, azaz önmagukért egyértelműen szóló tényeket előállítani, s ezekből „kemény” következtetéseket levonni. Jó példa erre összevetni a klasszikus fizikát és a társadalomtudományokat, így a gáztörvényeket és pl. a pszichológiát.

„*Igaza volt-e Freudnak?*: A kérdésre adott legösszintébb válasz mindig is egy vállrándítás volt. Ezt az álláspontot Karl Popper osztrák-brit filozófus képviselte a leghatározottabban. Popper ismert állítása szerint Freud elméletei nem cáfolhatók. Nincs rá megfelelő módszer, hogy ellenőrizzük, igazak-e, vagy hamisak. Az adattudomány Freud elméleteinek jó részét cáfolhatóvá teszi – jó néhány híres teóriájának tesztelésére alkalmas. Kezdjük az álmokban megjelenő fallikus szimbólumokkal!” Itt részletes vizsgálódás és elemzés ismertetése következik, s a megállapítás: „*Freud elmélete cáfolható* – és, legalábbis az adataim elemzése alapján, téves.” Tovább menve: „Most pedig elmélkedjünk egy kicsit a freudi elszólásokról! A pszichológus azt a hipotézist állította fel, hogy tévedéseink – azaz nyelvbtlásaink, elírásaink – tudatalatti vágyainkról árulkodnak, amelyek sokszor szexuális jellegűek. Tesztelhetjük ezt a hipotézist a Big Data segítségével? Íme egy módszer: lássuk, hogy tévedéseink – vagyis elszólásaink – mennyire mutatnak kifejezetten ’huncut’ irányba.” Újabb részletes vizsgálódás és elemzés ismertetése vezeti fel a megállapítást: „Freud elmélete, amely szerint az elszólások tudatalatti vágyainkról árulkodnak, tényleg cáfolható – és az adatok általam elvégzett elemzése szerint téves.”

A modern emberiség halmaza ugyanakkor sokkal összetettebb, mintsem egyszerűen leírható lenne, s a Big Data itt is segíthet. „Akkor Freud teljesen mellélőtt ezekkel az elméleteivel? Azért nem egészen. *Amikor először fértem hozzá a Pornhub adataihoz, olyasmire bukkantam, ami legalábbis bizonyos értelemben freudinak tűnt, és revelatív erővel hatott rám.*” A részletesen bemutatott kutatást és eredményeit itt nem idézzük, csak a következtetést: „[A] fenti adatokban nem nehéz felfedezni Freud Ödipusz-komplexusának legalább a halovány árnyékát”, és a hasonlóképp elért további következtetést: „*Freud azon általános érvényű állítását pedig, hogy az ember szexualitását nagymértékben formálhatják a gyerekkori élmények, más Google- és Pornhub-adatok is alátámasztják, amelyekből kiderül, hogy az emberekben*

– legalábbis a férfiakban – töméntelen mennyiségű, a gyerekkorhoz köthető ábránd rögzül.” – Gondoljunk bele: itt olyan szexuális érdeklődések statisztikai elemzéséről van szó, amelyeket az emberek túlnyomó hányada csak jól elszigetelt magányban, kizárólag a bön-gészővel oszt meg, így róluk bármilyen hagyományos vizsgálódással statisztikai adat nem keletkezik. A Big Data itt valóban forradalmian új lehetőséget kínál a kutatásra. Vegyük ugyanakkor azt is észre, hogy itt talán egy „adattechnológiai” probléma is megjelent, „legalábbis a férfiakban” – mivel itt statisztikai elemzések beszélnek, vajon az eredmény nem azért mutat-e így a férfiakra, mert a nők kevésbé kalandoznak az interneten, netán kevésbé jutnak géphez, vagy más témák jobban vonzzák őket az erre fordítható idejükben, netán több gátlás fogja vissza őket attól, hogy ilyen keresésekbe bocsátkozzanak. Az elmondottak alapján a Big Data erre is választ adhat, csak jól kell kérdezni.

„Tíz évvel ezelőtt valószínűleg lehetetlen lett volna így kianalizálni Freudot. Nyolcvan évvel ezelőtt pedig, amikor még élt, egészen biztosan lehetetlen lett volna. Gondoljuk hát végig alaposan, miért is voltak segítségünkre az újfajta adatforrások! Így azt is könnyebben megért-hetjük, miért bír olyan óriási hatalommal a Big Data.”

„Nagy adat, nagy gond? Amit nem kellene” (fejezetcím): „A Big Data óriási ereje olykor annyira lenyűgöző, hogy egyenesen ijesztő. Etikai kérdéseket vet fel.” – Olykor? Nagyon úgy tűnik, hogy a Big Data révén a Big Brother már nemcsak minden korábbinál nagy-ságrendekkel hatékonyabban figyelhet, hanem egy központi elnyomó hatalom helyett sok erőközpont tud élni a benne rejlő lehetőségekkel. Ne feledjük: a maga pályáján erőközpont lehet egy cég is. Ezt jelzi Stephens-Davidowitz itt következő alcíme.

„A túlhatalmú cégek veszélye”: „A közelmúltban három közgazdász (Oded Netzer és Alain Lemaire a Columbiáról, valamint Michal Herzenstein a Delaware-i Egyetemről) azt vizsgál-ta, miként lehetne előre jelezni, hogy mekkora eséllyel fizeti vissza a hitelfelvevő a banktól kapott összeget. A tudósok egy személyközi hitelezéssel foglalkozó weboldal, a Prosper ada-tait használták fel. ... Kiderült, hogy a potenciális hitelfelvevők szóhasználata erős indikátora a törlesztés valószínűségének. Még akkor is fontos ez az indikátor, ha figyelembe veszünk más releváns információkat is, amelyeket a hitelezők meg tudtak szerezni a potenciális hitelfel-vevőkről, például a hitelértékelésüket, illetve a jövedelmüket. ... A szerzőknek meggyőző-désük, hogy a tanulmányuk etikai kérdéseket is felvet. Akadnak olyan cégek, amelyek a hi-telbírálathoz bevallottan felhasználnak online adatokat. Joguk van-e a vállalatoknak ahhoz, hogy a szolgáltatásaikhoz közvetlenül nem kapcsolódó, absztrakt, de statisztikai értelemben jó előrejelző erővel bíró kritériumok alapján bírálják el a szolgáltatásaikra való alkalmassá-gunkat?”

Következő intő példája a *munkahelyi felvétellel jelentkezők szűréséről* szól. Egyebek közt: „A Cambridge-i Egyetem és a Microsoft kutatói 58 ezer amerikai facebookozót kértek meg különböző, személyiségükre, illetve intelligenciájukra vonatkozó tesztek kitöltésére. Az eredményekből azt szűrték le, hogy a Facebook-lájkok gyakran korrelálnak az IQ-val,

az extroverzióval, valamint a lelkiismeretességgel. Aki [pl.] a Harley-Davidson motorokat lájkolja, annak jellemzően alacsonyabb az IQ-ja.” Túl azon a cseppet sem jelentéktelen „aproságon”, hogy „IQ az, amit az IQ-teszt mutat”, azaz a technika választása erősen befolyásolja az eredményt, „[n]em lenne fair, ha egy okos ember, aki történetesen szeret Harley-val furikázni, nem kaphatna a képességeinek megfelelő munkát, mert tudtán kívül azt jelezte, hogy alacsony az intelligenciaszintje.”

A Big Datán innen is van egy abszolút megbízható adat: a Word leütésszámlálója. Ha ez azt jelzi, hogy abba kell hagynunk, már csak marad, hogy ismét kiemeljük: ez a könyv roppant érdekes információhalmaz egy születőben lévő tudományágról, és abból a jövőben megnyíló forradalmi jelentőségű lehetőségekről. (Bár a forradalmak sem mindig boldogítóak!)

Dr. Osman Péter

* * *

Kultúrákról két tételben. Sári László: Dilettánsok történelme. Honnan ered Nyugat és Kelet elhibázott viszonya? Corvina Kiadó, 2019; ISBN: 9789631365870

Roger J. Davies, Osamu Ikeno: A japán észjárás. Ismerkedés a kortárs japán kultúrával. Pallas Athéné Könyvkiadó, 2019; ISBN: 9786155884320

Nyugat és Kelet

Kik vagyunk, és hogyan lettünk ilyenek? Gondolkodni, megismerni és – érteni szerető embernek nagyon jó ez a könyv. Kultúrtörténeti válogatásnak is kiváló. Társadalomtudományokban abszolút igazság aligha van, csak kánonok – jó szándékúak, illetve érdekvezéreltek. Sok furcsát képes kitalálni az ember, s a legfurábbakat, amikor a saját világáról gondolkodik. Ugyanúgy sok megfontolásra érdemeset is. Tanulságos itt követni, ahogy a segíteni igyekvő mítoszoktól és ógörög állambölcselettől Európa elérkezett az érdekvezérelt kánonokhoz.

Az összehasonlításhoz: „Annak van igaza, aki elvárja, hogy a filozófia a köznapi élet kérdéseivel foglalkozzon. Az európai kontinens népeinek mitológiáiból és utópikus irodalmából jól láthatóan áll előttünk a nyugati világ hőse, szemünk előtt rajzolódtak ki történelmi gondolkodásának és viselkedésének kontúrjai. Társadalmi életének legjellemzőbb vonásait azért kell összevetünk a régi ázsiai társadalmak gondolkodásmódjával és történelmével, mert csakis egymás tükrében ismerhetjük meg jól társadalmi törekvéseink hasonlóságait és különbözőségeit.” (A könyvből, kiemelések mindenütt a recenzió szerzőjétől.)

A szerző történelemfelfogásáról: „A történelem arra való, hogy végre tisztán lássuk magunkat. A nyílt, férfias szembenézés a történelemmel, vagyis önmagunkkal, egyszerre elmeélesítő és jellemfejlesztő. Bármennyire túlzónak látszik is, nincs ebben semmi túlzás. Nem létezett

még a nyugati féltekén olyan nemzedék, amelynek gondolkodói meg ne fogalmazták volna ugyanezt az állítást. (A baj akkor kezdődik, amikor a történelmet másoknak mondják-magyarazzák el. Ebben már nem az okulás, hanem az okítás szándéka munkál, és rettenetesen nagy teret adhat a manipulációra. Elég a két 'alapigazságra' utalni: '[a]kié a jelen, azé a múlt' és, amint Orwell is megmutatja, '[n]ehéz a múltat előre látni' – Osman P.)

Beláthatnánk végre, hogy a történelem nem játszótér. Nem engedelmes szolgálóleánya az emberiség önjelölt tervezőmérnökeinek, és nem is a jó tündér, aki a kívánságokat várja. *A történelem nem kívánságműsor, hanem hatás, az intelligens értelem legfelsőbb hatósága. A józan egyeztetések és finom, érzékeny illesztések pszichikai tere. Minden óvatlanságot kegyetlenül megtorol. Nem való mindenkinek.*

Az ember története leginkább arról szól, hogy a különféle közösségek milyen sikertelenül próbálkoztak a múltban tűrhető együttélési formákra találni. A történelmi béktelenségért a legnagyobb árat, úgy látszik, eddig a legkisebb kontinens, Európa lakói fizették. Hogyan próbálkoztak más közösségek máshol, és mire jutottak? Ezt a kérdést már régen föl kellett volna tenniük a társadalomtudományoknak. A Nyugat és a régi Kelet történelmének (és mögöttes társadalmi berendezkedéseinek) összehasonlítása azért kínálja magát minden mást megelőzve, mert a két kultúra teljesen különböző szellemiséget képvisel.

A történelme során önmagával minduntalan pusztító háborúba keveredő legkisebb földrész eszméi és gazdasági törekvései mindenütt a világon elterjedtek. *Ma már a nyugati társadalmi berendezkedés mintáit követik a legkülönfélébb közösségek. Ha ezek a közösségek a nyugati történelem szörnyűséges tévedéseit, sőt bűneit is elkövetik, akkor a dilettáns jelző őket is megilleti.*

Meggyőződésem, hogy sokkal gyakrabban kellene egymás tükrében vizsgálni a kultúrákat, magunk és mások történelmét. Ráadásul igencsak meghökkentő és kijózanító minden efféle vizsgálatból származó következtetés. *Ideje végre komolyabban venni Ázsiát, a szélesebb közönség elé tárni a több évezredek, aggályosan pontos, társadalmi igazságosságra törekvő államelméleti és társadalomszervezési (kancelláriai) erőfeszítéseit és tapasztalatait. Ezek összessége (ami a kultúra) az ázsiaiak számára igencsak sikeres együttélési elgondolásnak bizonyult, használható gyakorlatnak. Mindezt pedig azért érdemes összevetni a többségben utópisztikus nyugati elgondolásokkal, mert az összehasonlításból ugyancsak jól használható következtetéseket remélhetünk. Háttha más módon is lehet együtt élni, háttha más módon is lehet 'történelmet csinálni'?*

Ma ott tartunk, hogy az emberi világ megmaradásáért kell küzdenünk, hogy a rosszul szervezett közösségi élet ne ártsa az embernek, ne pusztítsa el magát. Önmagunk és az egész földi világ megbecsüléséhez azonban elsősorban morális fejlődésre (gyarapodásra) lenne szükség. Mai világunk nyugati típusú történelméből viszont mintha éppen az erkölcsi irányultság és kialakulásának feltételei hiányoznának leginkább. Több száz éves régi igazság ez, nem változik az emberi természet.” (Idézetek a szerzővel a Könyvhétben megjelent beszélgetésből.)

Nézzünk kissé bele a könyvbe! Az egész mű olvasásakor a *legfőbb, és rendre visszatérő alapkérdés*, hogy mi mozgatja az embert, mi a társadalmat, s vajon az ember formálja a társadalmát, vagy ez nagyon is fordítva működik. Tovább fejtegetve, a nagy kérdés, vajon az emberek kisebb-nagyobb csoportjai alakítják-e a világukat, vagy személytelen, nagy erők? Vajon a társadalmakban, kezdve akár a tudatos gazdálkodás megjelenésével, az elsődleges mozgató a szellem fejlődése vagy a termelési módé? Egyértelmű, megkérdőjelezhetetlenül igazolt válaszok nincsenek, s ki erre, ki arra hajlik. Sári, úgy mutatkozik, a nagyra törő ember prioritása felé hajlik, amint az már idézett történelemszemléletéből is kiviláglik.

Kulcsmondat a 20. századról, amely segít érteni a szerző alapállását: „Végig az egész század során nem tettek semmi mást, csupán szélsőségig fokoztak minden eszmét, elgondolást. A *történelemcsinálók* a legképtelenebb elgondolásokat is megvalósították.” (Innentől idézetek a könyvből.) És elgondolkodhatunk, miért is hagyták ezt nekik, s tényleg így alakítják-e a világ folyását.

Az emberélet legmagasabb célja – „A boldogság elérésének könnyű, magánéleti kérdését a közös emberi törekvések jelentőségének felismerése tette bölcséleti alapkérdéssé. A *tartós öröm vagy – más szóval – boldogság nem kisebb dolog, mint az emberélet legmagasabb célja*. Megvalósult akarat, beteljesült vágyakozás. Nincs feljebb, nincs tovább. A *boldogulás folyamatában az ember legsajátabb, nembeli képességei jutnak szerephez. Nyugat és Kelet kultúráiban is a szellem ennek érdekében fejt ki legteljesebb alkotóerejét.*” – Máig is így van. A mindenkori civilizációkat alkotó, világformáló erő abban rejtezik, hogy ki miben látja „megvalósult akaratát, beteljesült vágyakozását”. Az egyik a személyes lét kellemetességében, a másik abban, hogy hasznosnak érezhesse magát – mai világra szóló innovációk, új iparágak teremtőinek jelszava „nyomot hagyni”, „jobbá tenni a világot”. Utóbbi motivációk hajtják az alkotók legjavát is, legyenek bár művészek, feltalálók vagy épp a tudás gyarapítói és terjesztői, kutatók, tudósok, tanítók. S persze szintúgy gyakori, ám kevésbé bevallott törekvés hatalmat birtokolni mások, minél többek felett. Ám vajon az ember természetes igénye, hogy boldog életet akar, vagy ez civilizációs tanítás eredménye? Alighanem az utóbbi, s valószínűleg akkor jelent meg, amikor az embereket már nem kötötte le minden percükben a túlélésért, megélhetésért folyó küszködés, a gondolkodásukban pedig már megjelentek az elvont fogalmak.

Az irreális megoldás forgalmazói – „Azok, akik a földi boldogulást megvalósíthatatlannak tartják, legavatottabb papjaik segítségével egy képzelt, magasabb világ felé fordulnak.” – Ezt se ítéljük el egészében: sokszor az egyetlen fájdalomcsillapító!

Ezzel már a mitológiák szép, ismereteinket gazdagító seregszemléjénél vagyunk. Csak kiragadva: „[a] *kínaiak* elgondolása a boldogság birodalmáról: ahogy általában, ezt a feladatot is szolidan, visszafogottan oldották meg. Megállapították, és vallásos hitükbe is belefoglalták, hogy az Ég alatti világban minden a lehető legtökéletesebben van elrendezve, jobbat elképzelni, az Ég teljesítményét felülmúlni nem lehet. A *földi boldogságot csupán kis mértékben lehet fokozni: oly módon esetleg, ha minden jóból egy kicsit több jut az embereknek.*

Ennek érdekében megalkották a 'három sok' fogalmát, azt, amit még illő kérni és elvárni, amit még nem lehet telhetetlenségnek nevezni.”

Ellentétben a többiekkel, Sári így jellemzi a nyugati gondolkodás öntudatosságát: „A korai nyugati képzelet – Avalon kivételével – nem lelte föl a halandó emberi élet terheit enyhítő boldog helyeket, és nem is teremtett magának erre a célra külön világot. Ha pedig nem teremtett, és ezért csak halála után boldogulhat valahol a nyugati földlakó, hát életében kénytelen lesz ebben a világban boldogulni. Ehhez persze feltétlenül hinnie kell a vele szemben ellenségesnek látszó anyagi világ átalakításának sikerében, az ehhez szükséges tehetségben, képességben és erőben. Az ember önmagába vetett hitét és önbizalmát mindehhez későbbi egyetlen istene is jelentősen megerősítette, hiszen azt hirdette magáról, hogy az embert saját képére és hasonlatosságára, azaz teremtőnek teremtette. A nyugati világ hőse ezzel másodszer is felhatalmazást kapott világátalakító programjához, nem csoda hát, ha ezután kétségek nélkül látott munkához.” – Az, hogy az utolsó két mondatban foglaltaknak valójában ki is a cselekvője, honnan a megerősítés és a felhatalmazás, igencsak az egész nyugati civilizáció egyik legfontosabb kulcskérdése.

„Az ember legkorábbi világátalakító szándékáról vallanak a prehistorikus mítoszok, mesék jellemző részletei. Már a történelem előtti ember – keleten és nyugaton egyaránt – első tudatos megnyilvánulásaként igen határozottan a lehető legmagasabb pozícióba helyezte magát: természeti környezetében igyekezett a legerősebb szereplőként föllépni.” – Érdekes és nagy jelentőségű értelmezési feladat: vajon nem inkább az történt, hogy az ember pusztán igyekezett egy számára érthető és bátorító magyarázatot alkotni a világról?

Egy kitűnő összegzés a fejlett társadalmakba szerveződött emberről – „A végeérhetetlen világhódítás harcosai meggyőződéssel vallják, hogy a Mindenható határozottan kinyilvánított elvárásait teljesítik, s ebben a szolgálatban tanúsított kitartásukért és hűségükért kérik a Teremtő támogatását cserébe. Úgy vélik, hogy munkájukkal az isteni világtrend megvalósításán fáradoznak. Az eszes és szabad akarattal bíró emberi lény azzal az eltökélt szándékkal dolgozta ki az értelmes, önfejlődő és dinamikus világtörténelem eszméjét (az üdvrend szakrális, majd szekularizált változatát), hogy a Rossz ellenében majd egyszer s mindenkorra a Jót juttassa érvényre. Úgy emlékszik, hogy egész történelme során a Jó eszméinek nyitott egyre nagyobb teret, és úgy gondolja, hogy jövőbeli tevékenykedése az egész emberi világot nemesíti. Történelme nem más, mint az emberi lehetőségek megvalósításának szüntelenül fölfelé vezető útja.” (Meggyőződéssel? Aligha, hiszen „eszes lények”! Vagy inkább öngazolásként és – mai fogalommal – a politikai marketing eszközeként?)

A mítoszok áttekintő fejezetét az utópiáké követi. Felidézett világaik sokszínűek és riasztóak. Sári higgadt szava róluk: „Az emberi képzeletnek a naiv múltba, majd az utópisztikus jövőbe forduló útjai egyformán járhatatlanok.” Megjelenik egyebek közt Morus Tamás falansztere, Tommaso Campanella nőközössége és fajnemesítő programja, vagy épp Francis Bacon „örült képzelődése”. „A 18. századi utópisták közül az ír Jonathan Swift alakja és Voltaire neve magasodik ki” és „[e]gészen különös, hogy az ember fényes jövőjét meggyö-

zódással hirdető 18. században negatív utópiák is születtek. A leghíresebbeket François de Sade márki írta.”

A tudomány és technika bővületében, a 18. századról: „A pornográfia izgalmi helyett (utalás de Sade-ra – Osman P.) az ész századában egy másik szenvedély ejtette rabul az embereket: a tudományos-technikai lelemények iránti érdeklődés. Az ebben elért eredmények olyannyira lenyűgözték az utópistákat, hogy vég nélkül kezdték gyártani a leghihetlenebb technikai szerkezetekről szóló történeteket.”

S mennyire nem meglepő: Vergilius (i. e. 70. – i. e. 19.) a maga utópiájában – Aeneis hatodik éneke – „idilli, mindenekelőtt békés és igazságos római világbirodalmat jósol”, és ebben remekül összefoglalta a mai USA geopolitikai koncepcióját: „Uralkodj minden népen, Római, tudd meg, / mesterséged békés törvényt adni a Földnek, / megkímélni, ki meghódolt, leigázni a dölyföst!”

A Nyugat önigazolása? A 18. század utolsó harmadáról írja Sári, példákkal alátámasztva: „ekkor már az irodalomból is világosan kiolvasható az az ideológia, mely áldozatos civilizátori tevékenységként tünteti fel a nyugati világ katonai győzelmét a nem nyugati világ barbár népei fölött.”

Utópista szocialisták – „Nem sokkal a technicisták művei után a társadalmi utópia műfajában ismét megjelentek a megváltást hirdető, többé vagy kevésbé falanszteri elgondolások. A 19. századi Európa tömegeinek nyomorúságos életével ismét a fantasztikumot állította szembe a képzelet. *Borzongató, hogy ezúttal sem volt képes jobb és izgatóbb jövőt kigondolni magának az ember.* Utópista szocialistáknak mondták magukat, mindkettő fontos és hasznos eleme lehetett volna a korabeli történelmi gondolkodásnak, mégsem jött ki belőle semmi maradandó. *Úgy látszik, nemcsak ésszerűen gondolkodni és tervezni nehéz, de ésszerűen képzelődni is.*”

„A helyzet szinte máig változatlan: alapvetően a kapitalista és a szocialista társadalmi értékek, a kétféle eszmeiséget alkotó elemek arányairól (főként a szabadság mértékének kérdéséről) szólnak a politikai viták, de már nem az irodalomban és nem is elsősorban a médiában, hanem a rögtönzések mai versenypályáján, a társadalmi valóságban (legfőképpen a nagyvárosi utcán).” – Itt roppant tanulságos lenne belenézni, melyik oldal milyen eszközökkel, társadalmi és ideológiai fegyverekkel igyekszik érvényesíteni a maga érdekeit, milyen lehetőségeket és esélyeket tartogat számukra a pénz, a tömegmédiá és a szinte korlátlanul áttelepszítható munkahelyek globalizált világa.

S már csupán egy elemet emelhetünk ki a sok arra érdemes közül: *A szabadság nyugati és keleti eszméjéről.*

„A filozófiai gondolkodás és politikai gyakorlat nyugati tradícióinak két teljesen nyilvánvaló, ám megkerülhetetlen csapdája létezik kezdettől fogva: az egyik az igazság, a másik a szabadság fogalma. *Mindkettő varázsszó, sérthetetlenség, az újkor szekularizált világának szentségei.*” – Az „igazság” nagy kelepce: ebben mindenki a maga igazságára gondol, amin az érdekei szerinte méltányos érvényesülését érti. Sári hozzászólás még egy dimenziót, ha tet-

szik, még egy csatateret is: „Mivel azonban a fogalom viszonylag könnyen fölcserélhető az igazságosság fogalmával, ráadásul hétköznapi élethelyzetekben ez sokkal megragadhatóbb, *a gyakorlati élet inkább az igazságossággal kezdett foglalkozni az igazság helyett.*”

A szabadság eszméje bizony „földiekkel játszó égi tünemény”. Meghatározása is oly sok van, ami már önmagában jelzi, hogy definiálhatatlan – már csak azért is, mert nyilvánvalóan értékrendfüggő. Petőfi lángoló lelkesedésével szemben másik sarokpont a Rousseau-nak tulajdonított mondás: „Nem az a szabadság, hogy azt teheted, amit akarsz, hanem hogy nem kell megtenned azt, amit nem akarsz.”

Sári egyebek közt így beszél: „Egyszerűen belátható, de hamarosan ki is fejtjük, hogy az *egyéni és az egyetemes szabadság fogalma összeférhetetlen, mindkettő egyidejű gyakorlása pedig egyenesen lehetetlenség.* Vagy én vagyok szabad, vagy mindenki. *A kétféle szabadság egyesítése fájdalmas konfliktusokkal járt minden korban. Ezzel kínlódnak ma is, leginkább itt, a nyugati világban.* Semmiféle történelmi haladás nem alapozható az individuális szabadságra (a személyes autonómiára), és semmiféle politikai kormányzás nem alapozható mindenki szabadságára. 'Hajlamaik teszik, hogy vad szabadságban nem sokáig tudnak egymás mellett megenni.' (Immanuel Kant)” S a szabadságról szóló fejezetben „Azokat a markáns jegyeket érintjük csupán, amelyek majd a nyugati és a keleti (régii ázsiai) szabadságfelfogás és a kétféle szemlélet összevetése szempontjából lényegesnek mutatkoznak számunkra.”

S egy szerfelett rezignált, ám bizonyára tökéletesen igaz állítása: „Mivel a politikai önkorlátozás elvét a nyugati világban a fentiek ellenére sem sikerült soha hatékony társadalmi gyakorlattá tenni, nem épülhetett rá és ezután sem épülhet társadalmi 'alkotmány'. *Valószínűleg az lenne a történelem legjelentősebb teljesítménye, ha egyszer a nyugati világban is sikerülne bármilyen önkorlátozásra épülő társadalmi rendet megvalósítani.* Jó ideje látjuk már, hogy az *önérvényesítő nyugati életelvek ellenében ez egyre elképzelhetetlenebb, és azt is tudjuk, hogy miért.* Egyfelől nem létezhet mindenkinek megfelelő politikai szabadság- eszmény, másfelől pedig a sokféle személyes autonómia sohasem összegződhet semmiféle intézményesült 'mindenki szabadságává'. Vagyis *nemcsak az ésszerűség és a szabadság elveinek együttes megvalósulása látszik kivitelezhetetlennek, hanem a szabadság különféle irányú törekvései is szükségszerűen ütköznek egymással, és erősen korlátozzák egymást.* Az életvezetés gyakorlatában a szabadság nem lehet egyszerre egyéni és általánosan kiterjesztett. Az előbbi csaknem végtelen számú, az utóbbi pedig csakis konkrét társadalmi intézményekben ölthet testet.”

Mindezekkel erősen szemben áll a mindig is társadalomban gondolkodó, s az egyént ahhoz szükségképpen alkalmazkodónak tételező, az ellentétek termékeny(nek remélt) össze- csapása helyett a harmóniát kereső Kelet szabadság- eszméje. Az erről szóló rész sokatmondó idézettel indul: „Aki egyesíti a saját énjét azzal, ami énjével szembeszáll, az elnyeri a tökéletes ember boldogságát és szabadságát.”

„*Egy vérből valók vagyunk!*”, *avagy az emberi bölcsesség egyetemessége* – „Ha most megpróbáljuk az ebben a fejezetben (a szabadság keleti eszméiről szólóban) sűrűn emlegetett, és

a régi Ázsiában több iskola által is képviselt szempontoknak és elveknek a legfontosabbikát megragadni, a *hosszas keresgélés és fontolgtatás után egyetlen – az eddigieket találóan összegző – fogalomhoz jutunk*. Már a korábbiakban idézett elgondolások között és háttérben is (mintegy ezek összegzőjeként) rendszeresen felbukkant, ám eddig még egyszer sem nevezük nevén. Pedig *a régi kínai gondolkodás egyik kulcsfogalmáról van szó, mely megkerülhetetlenül következik például a józanság és a mértékletesség elvéből. A kínaiak is pontosan azt a szót használták rá, amit a görögök: közép.*”

„A KÖZÉP: „A semerre sem hajlót nevezik középnek (csung), a sohasem változót nevezik mozdulatlanak (jung). A közép: Az égalatti helyes útja (cseng tao); a mozdulatlan: az égalatti meghatározó törvénye (ting-li).” (Konfuciusz)

„Mindig a közepet kell választanunk, nem pedig a túlzást, sem nem a hiányosságot, viszont a közép mindig megfelel annak, amit a helyes szabály megkíván.” (Arisztotelész)

Az egész mű gyönyörű összegzése „a nyugati ember [ma is tartó] nagy történelmi utazásának”: „A valamikori archaikus közösségek tagjai valószínűleg ösztönösen ismerték fel, hogy felelősséggel tartoznak a jelenükért, és csak rajtuk múlik a megmaradásuk. Ekkor vettek tudatosan kézbe életük irányítását, amit a későbbi századok során a gondviselés jóindulatára bízta, majd a *gondviselés szekularizált változatára, a haladáseszmére.*”

A gondolatmenet ívének érzékeltetésére a tartalomjegyzék címei és alcímei:

A mitológiák / Az utópiák / A filozófiák / A történelmek: a Nyugat – a Kelet / Az álmódok: a mesék – az eszmék – az ismeretek / A szabadság: a Nyugat – a Kelet / A közép / A forradalom / A kultúra / A polgár / Az önkép.

Elképzelések, eszmék, tanulságok kincsesára.

Japánok

Japánnak különleges szerepe van az európai kultúrában. A 19. sz. vége felé jelentős részben a japán művészet hatására jött létre az utolsó és legemberségesebb „nagy stílus”, a modern, iparosított világhoz kötődő, azt szebbé-jobbá tenni igyekvő szecesszió. A 20. sz. második fele világgazdaságában Japán a nagy hatású, különleges fénixmadár, amely kiemelkedő hatékonysággal és az innovációra támaszkodva támadt új életre. S a mai elektronikus eszközeink világát nagyban meghatározó Steve Jobs pedig a termékfejlesztésben sokat átvett a zen filozófiájából és esztétikájából (elég nyersen ledöngölve az ebből táplálkozó minimalista dizájnt a felhasználók torkán). Japán kedvenc képregényműfaja, a mangák nyomán az Encyclopaedia Britannica kiemeli, hogy „a 21. sz. fordulójára a japán mangák, tartalmuk és hatásaik nagy változatosságával, az egész világon népszerűvé váltak.”

E kötetet *így ajánlja a híres, nagy könyvportál, a Goodreads*: „Rendkívül hasznos kulccsal szolgál a japán kultúra egyedülálló jellemzőihez. Olvasói világos képet kapnak arról, valójában mi mozgatja a japánokat és az ő társadalmukat.”

A *Google* könyvportáljának *ajánlójából*: „Mindent összevéve, ez a könyv könnyen használható bevezetés a japán társadalom meghatározó jellemzőihez, és felbecsülhetetlen for-

rásmű mindenkinek, legyen bár üzletember, utazó, diák vagy bárki, akit érdekel a japán kultúra.”

Csalós az alcím, bölcs a könyv: bár az előbbi „kortárs” kultúrát ígér, a kötet igazából ismerkedést kínál az egész japán kultúrával – s amint olvassuk, rájövünk, hogy csak így jó, csak a teljes kultúrtörténet alapján lehet megérteni Japán mai világát. Ez általában is igaz az országok jelenére, Japán esetében pedig még sokkal inkább, hiszen – azt is megtudjuk – ma is nagyon erősen hagyománykövetők.

A könyv valójában egy enciklopédia, amelynek címszavaiból sokszínű mozaikként áll össze Japán roppant érdekes, és ma is nagyon sajátos világa. A szerzőket idézve:

„Kötetünk *a japán kultúra kulcsfogalmait tárgyaló tanulmányok, esszék gyűjteménye*. Mindegyik tanulmány mélyreható és ugyanakkor könnyen befogadható ismereteket nyújt az olvasónak a modern Japánban uralkodó kulturális értékek, viselkedési minták és kommunikációs formák világáról. *A benne szereplő 28 tanulmány információban gazdag, könnyen hozzáférhető rálátást nyújt a modern Japánra jellemző értékek, attitűdök, viselkedési minták és kommunikációs stílusok sokaságára – maguknak a japánoknak a szemszögéből tekintve át a kiválasztott témákat.* A világos, jól követhető stílusban megírt és a mai mindennapi életből vett példákkal gazdagon illusztrált tanulmányok sok mindent megmagyaráznak a japán kultúra legbonyolultabb aspektusai közül, a legjobb szakértők írásaira is támaszkodva. Értékes forrásanyagot biztosítanak a japán kultúra iránt érdeklődők, utazók, turisták és a Japánban élő nyugatiak számára is, akik közelebről meg akarnak ismerkedni a japán kultúrával.” (Kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Az ismerkedés közepébe vágva, íme részletek egy különösen sokatmondó, a mi kultúránktól nagyban elütő, alapvető különbözősége rávilágító esszéből:

„*Aimai: a homályos kifejezésmód és a japánok*

Az aimai, vagyis *a kétértelmű, félreérthető kommunikáció* olyan beszédként határozható meg, amelyben valamely kifejezés egynél több jelentéssel bír, ami homályosságot, pontatlanságot és bizonytalanságot eredményez. A japánok általában toleránsak a kétértelműséggel szemben, olyannyira, hogy *ezt a kifejezésmódot a japán kultúra egyik fő jellemző vonásának tartják*. Noha maguk esetleg nem is tudatosan élnek az aimai fordulatokkal, *ezek használatát Japánban erénynek tekintik*, és a japán nyelvben nagyobb hangsúly esik a kétértelműségre, mint a legtöbb más nyelvben, mivel *a japán társadalomban elvárják, hogy az ember homályosan és indirekt módon fejezze ki magát*.”

A szakás eredetének *magyarázata sokat elmond a japán társadalom múltjáról*, s az idézet egyben ízelítő is az itt sorakozó ismertetésekéből. „Az embereknek együtt kellett működniük egymással a társadalomban, mivel rizst nem lehet termesztani anélkül, hogy kölcsönösen segítsék egymást. Így fejlődött ki [hogyan] az emberek nem voltak hajlamosak szembeszállni a csoportjuk kívánságaival, mert féltek, hogy ez esetben kizárnák őket a közösségből. Ami-

kor önmagukat a csoport érdekeinek alávetetve dolgoztak, a csoport viszonzásul támogatta őket, s így elérhették, hogy a saját gondolkodásuk összhangban álljon a csoportjuk céljaival, és elérhették a harmónia kellemes érzését magukban. A közösségek tagjai között gyakran természetes kommunikáció alakult ki szavak nélkül is, és az emberek követték az idősebbek útmutatását, mivel azok több tapasztalattal, bölcsességgel és hatalommal bírtak. *Annak érdekében, hogy ne okozzanak komoly problémákat és ne veszélyeztessék a csoport harmóniáját, az emberek igyekeztek elkerülni, hogy világosan fejezzék ki gondolataikat, egészen addig a pontig, hogy kerültk az egyértelmű igen vagy nem válaszokat is.* Ha valaki igazán nemet akart mondani valamire, akkor először nem mondott semmit, majd határozatlan kifejezéseket használt, amelyek kimondatlanul is közvetíteni tudták bizonyos mértékű egyet nem értésüket. A szavak jelentése így számos különböző módon volt értelmezhető.

Azt látjuk tehát, hogy *a japánok életében a harmónia fenntartásához nélkülözhetetlen a homályos kifejezésmód*, ami a kompromisszum jegyeit viseli magán. Mindig gondosan mérlegelik az adott környezeti légkör hangulatát, amelyben másokkal osztoznak. Megtanulják ösztönösen figyelemmel kísérni egymás gondolatait és érzéseit, amire szükségük van, hogy el tudják dönteni, kinek kell megtennie a kezdeményező lépést. *A bizonytalanság ilyen értelemben védi az embereket, és társadalmilag pozitívumnak tekintik, mivel a kommunikáció egyfajta kenőanyagának számít.*”

Már az eddigiekből is világosan megmutatkozik, milyen nagy jelentősége van a japánokkal kapcsolatban a nyelvi kommunikáció egyik legfontosabb szabályának: messze nem elegendő ismerni a szavak jelentését, a szófűzés technikáit, sőt még azt sem, hogy képesek legyünk minél inkább szövegkörnyezetben értelmezni, illetve előadni a mondandót. Mindezeket megváltoztathatja, akár döntő mértékben is, a kommunikáció mögött álló társadalmi normarendszer.

Vigyázat! „A félreérthető kifejezésmód kultúraközi hatásai” – „A japánokról gyakran mondják, hogy túlságosan félénkek, visszahúzódóak vagy kiismerhetetlenek, és lehetetlen kitalálni, hogy éppen mire gondolnak. Sok esetben azonban egyszerűen csak udvariasan próbálnak viselkedni, a saját szokásaiknak megfelelően. Természetesen *a japánoknak is megvan mindenről a saját véleményük, de azt minél később vagy minél ritkábban hajlamosak csak kifejezésre juttatni. Ha teljesen ellentétes véleményen vannak azzal, aki éppen beszél, kezdetben rendszerint úgy hallgatják, mintha elfogadnák az általa mondottakat, és csak azután szállnak vitába vele, ám akkor is bizonytalanul és a lényegét inkább csak körülírva, mintegy kerülgetve a forró kását. Japánban ez számít a dolgok udvarias elintézésének.* Ugyanakkor a nyugatiak – mivel fontosabbnak tartják az egyenes beszédet és a vélemények tisztességes kifejtését – arra hajlanak, hogy minél világosabban fejezzék ki a gondolataikat, és még ha emiatt sor kerül is néha összetűzésekre közöttük, ezek általában nem, vagy csak szélsőséges esetekben érintik az emberek közötti kapcsolatokat. *Japánban más a helyzet: ha valaki nyíltan szembeszáll másokkal és ezzel feszült, kellemetlen légkört teremt, a másokhoz fűződő kapcsolatai teljesen megszakadhatnak.* Az emberek hajlamosak érzelmi alapon reagálni, és

a legtöbben tartanak attól, hogy kizáródhatnak a csoportjukból. *A hallgatás is a félreérthető kommunikáció egy fajtájának tekinthető. A japánok másképpen értelmezik a csendet, mint a nyugatiak. Számukra a hallgatás a mély gondolkodás és megfontoltság jele, a túl hosszú vagy túl gyakori szünetek azonban egy-egy megbeszélés alkalmából a nem japánokban kényelmetlen érzést keltenek. Míg a japánok a hallgatást inkább jó dolognak tartják, mint rossznak, és általában rokonszenvvel fogadják, a nem japánok néha a közöny vagy az apátia jelének érzik. Ugyanakkor a túl sok beszéd sok japán szemében egyfajta nyomásgyakorlásnak tűnik, és idegesíti őket, vagy kényelmetlen érzéseket kelt bennük.*

„Wabi-sabi: az egyszerűség és elegancia, mint japán szépségeszmény

A japán kultúra két meghatározó erejű vonásának esztétikai szempontból gyakran az egyszerűséget és eleganciát tekintik, amelyek már a legrégebbi idők óta a japán élet fontos jellemzői közé tartoznak. A hagyományos japán építészet például egyszerűnek tűnik, mivel az üres térre, a díszítések hiányára és a halvány, visszafogott színekre helyezi a hangsúlyt, az ilyen stílusú épületekről mégis úgy tartják, hogy valami elegáns szépség aurája lengi körül őket. Hasonló tulajdonságok megmutatkoznak a japán képző- és iparművészetben és az irodalomban is: a kerámiák formái gyakran egyszerűek és a színük nem tolaikodó, a japán költemények szerkezete pedig takarékosan szikár és korántsem bonyolult, mégis mindkettő egyszerű és elegáns szépséget sugároz.” – Íme az esztétikai eszmény, amely még fiatal, útkereső korszakában megragadta Steve Jobst, és a legfőbb terméktervezői alapelveként meghatározta az Apple termékeit.

S mindezzel csak két címszóból adtunk ízelítőt. További, apró kedvcsinálóként e tényleg különleges, érdekes és hasznos kötethez: A tartalomjegyzék a címszavak mögé rövid, magyarázó alcímeket állít. Néhány ezekből:

A függő viszony japán felfogása / A japán szépérzék / A harcosok útja (a híres busidó – Osman P.) / A jellegzetes japán kitartás és elszántság / Társadalmi kötelezettségek Japánban / A személyes tér szerepe Japánban / Magántermészetű és közösségi kommunikáció Japánban / Gyermeknevelés Japánban / A szerénység japán erénye / „Jó feleségek és bölcs anyák” / Alá- és fölérendeltségi viszonyok Japánban / A japán csoporttudat / Az emberi kapcsolatok dualizmusa Japánban / Az egyszerűség és elegancia, mint japán szépségeszmény / Ajándékozási szokások Japánban.

Dr. Osman Péter